

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ τούτου τοῦ προτεσταντισμοῦ κατὰ τὰς πρώτας αὐτοῦ ἐκδηλώσεις.

Σύμφωνα πρὸς τὸν καθαρῶς θεωρητικὸν χαρακτῆρα τοῦ Γερμανοῦ, ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Λουθήρου, ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς λαμβανομένη, οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξεν ἢ ἀπόπειρά τις πρὸς μόρφωσιν ἀφηρημένης φιλοσοφικῆς θρησκείας¹. Αὕτη ἦν μία διαμαρτύρησις ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς ἀτομικῆς γνώμης. Πᾶσαι αἱ ἐφεξῆς ἐπακολουθήσασιν ἐξελίξεις τῶν προτεσταντικῶν ἰδεῶν, αἱ τοσοῦτο περιώνυμοι διὰ τὸν φιλοσοφικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα, κατ'ἀνάγκην περιλαμβάνοντο ἤδη ἐν τῇ μεταρρυθμίσει τοῦ Λουθήρου, ὡς ἐν σπέρματι καὶ πρωτοπλάσματι. Ἡ τοῦ Σέλλινγκ καὶ τοῦ Ἐγγέλου φιλοσοφία εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς καὶ ὅστουν ἐκ τῶν ὀστέων τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλβίνου. Ἐν καταπληκτικῇ ἀλληλουχίᾳ ἀνεφύησαν ἐκ τοῦ λουθηρανισμοῦ αἱρέσεις ἐπὶ αἱρέσεων, καὶ φιλοσοφικά συστήματα ἐπὶ φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἕκαστον τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ἐν περαιτέρω βῆμα ἐν τῇ ὁδῷ τῆς φιλοσοφικῆς κινήσεως καὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ. Ἴδου διατί ὁ Κάντιος, ὁ Φίχτε, ὁ Σέλλινγκ καὶ ὁ Ἐγγελος τόσον συχνὰ καταφεύγουσιν εἰς τὰ λουθηρανικὰ δόγματα χάριν διευκρινήσεως καὶ διασαφήσεως τῶν φιλοσο-

1. Σ. Μ. Μ' ὅλον τὸ πρὸς τὴν συγγραφὴν καὶ τὴν γνώμην αὐτοῦ σέβας, θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τό γ' ἐφ' ἡμῖν φρονοῦμεν, ὅτι ποιά τις ὑπερβολὴ εἰσεχώρησε παρ' αὐτῷ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ, ὡς καὶ περαιτέρω ἐν σχέσει πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ καθολικισμοῦ. Προῦκυψε δὲ προδήλως ἡ ὑπερβολὴ ἐξ αἰτίας τῆς πρὸς γενίκευσιν τάσεως τοῦ συγγραφέως. Καὶ καὶ μὲν ἡ κατὰ τοὺς τελευταίους μάλιστα χρόνους πορεία τοῦ προτεσταντισμοῦ δικαιοῦ, ὡς μὴ ὥφειλε, τὸν τοιοῦτον περὶ αὐτοῦ χαρακτηρισμὸν, ὡς γνωρίζουσιν ἰδίᾳ οἱ παρακολουθοῦντες τὴν σύγχρονον προτεσταντικὴν θεολογίαν, ἀλλὰ τὸ λέγειν, ὅτι αὐτῶν τούτων τῶν πρωτουργῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, Λουθήρου, Μελάγχθονος κλπ., τὸ ἔργον ἦν ἀπόπειρα πρὸς μόρφωσιν ἀφηρημένης φιλοσοφικῆς θρησκείας, τοῦτο φαίνεται ἡμῖν ὑπερβολή, ἀφορμὴν ἔχουσα γεγονότα ἐκ τῶν ὑστέρων.

(Παράρτ. «Ἐκκλησ. Ἀληθείας»).

φικῶν αὐτῶν προϋποθέσεων. Οὐδέποτε δ' ὑπῆρξε τύπος ὁμολογίας ἐπὶ τοσοῦτον ἀόριστος καὶ ἐλαστικὸς, ἐν τῷ ὁποίῳ πᾶσα οἰαδήποτε φιλοσοφικὴ θεωρία νὰ εὕρισκῃ εἴσοδον μετὰ πολλῆς ἐλευθερίας καὶ εὐκολίας, ὅσον ἡ λουθηρανικὴ ὁμολογία.

Τοιαύτη ἡ μεταρρύθμισις ἐξεταζομένη ἐξ ἀπόψεως τῆς θεμελιώδους τάσεως αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ φιλοσοφικὴ θρησκεία ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον ἐν αὐτῇ ὑπὸ τὸν τύπον χριστιανικῆς ὁμολογίας, **ἀντιθέτου πρὸς τὸν καθολικισμόν.** Ἐπιζητεῖ δι' ἑαυτὴν κατ' ἀρχὰς βάσιν καὶ θεμέλιον οὐχὶ εἰς ἀφηρημένας ἰδέας, οὐχὶ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς ὑπερβολὰς ἄλλης θρησκευτικῆς ὁμολογίας. Καὶ δὴ ἐν τῇ πρὸς τὸν καθολικισμόν ἀντιθέσει αὐτοῦ ἔγκειται κυρίως ὁ τε χαρακτηρισμὸς καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ βάσις πάσης τῆς περαιτέρω ἱστορίας τοῦ προτεσταντισμοῦ.

Ὁ καθολικισμὸς διεκρίθη καὶ διακρίνεται ἐπὶ καθαρῶς ἐξωτερικῇ ἀντικειμενικῇ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀντιλήψει, μ' ὅλον ὅτι ἐν τῇ Δογματικῇ εἰς οὐκ ὀλίγα βεβαίως μόνον σημεῖα ἀφίσταται τῆς διδασκαλίας τῆς ἀρχαίας οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ καθολικισμὸς ἀντελήφθη τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ πρακτικῆς, σκαιᾶς καὶ, δυνάμεθα εἰπεῖν, ὑλιστικῆς ἀπόψεως. Παρ' αὐτῷ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετετράπη εἰς βασιλείαν ἀνθρώπινον, ἡ δὲ χριστιανικὴ Ρώμη ὑπενθυμίζει τὴν παλαιὰν ἐθνικὴν Ρώμην μετὰ τῶν κυβερνητικῶν αὐτῆς παραδόσεων καὶ τῆς καθόλου ρυθμίσεως τοῦ βίου. Τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν μετέτρεψεν εἰς κυβέρνησιν μετὰ δικαιωμάτων ζωῆς καὶ θανάτου ἐπὶ τῶν ὑπηκόων αὐτῆς καὶ ὑπὸ ἐννοίαν σχεδὸν εἰδωλολατρικὴν. Ὡς ὑψίστη καὶ τελειωτικὴ τοῦτου ἔκφρασις χρησιμεύει ὁ πάπας, ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἐξουσιάζων τῶν ἐθνῶν οἷω τρόπῳ πάλαι ποτὲ ἡ Ρώμη ἤρχε totius orbis terrarum. Ὁ καθολικισμὸς ἐπῆρκει, καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἀκόμη ἐπαρκεῖ, εἰς τὸ θρησκευτικὸν τῶν πιστῶν αἰ-

σθημα δι' ἐξωτερικῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἱεροτελεστιῶν, μὴ ἀνταποκρινομένων πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ περιεχομένου τῆς χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως. Ὁ καθολικὸς δὲν ἐνεβάθυνε διὰ τῆς σκέψεως εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ χριστιανισμοῦ, οὐδὲν, τοῦλάχιστον, ἐξήγειρεν ἐν αὐτῷ τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπως ἐπιμείνῃ ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τούτου περιεχομένου τοῦ χριστιανισμοῦ. Τοιοῦτος ἰδίᾳ ὑπῆρξεν ὁ καθολικισμὸς κατὰ τὸν μεσαῖωνα. Ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Λουθήρου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτὸν, σκοπεῖ, κατὰ τὰ φαινόμενα, νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ δικαιώματα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς σκέψεως, καὶ νὰ ἐκδιώξῃ τὴν ἐξωτερικὴν καὶ σκαιὰν ἀντίληψιν. Ἀλλ' ἐν τῇ παραφορᾷ αὐτῶν ὑπὲρ τῶν κατὰ τοῦ καθολικισμοῦ ἀντιρρήσεων οἱ μεταρρυθμισταὶ οὐδεμίαν καταλείπουσι θέσιν δι' οὐδὲν ἐξωτερικόν, ἀντὶ δὲ τῆς βίας καὶ καταπίεσεως εἰσάγουσι τὴν πλήρη αὐθαιρεσίαν καὶ τὴν ἀπεριόριστον ἐλευθερίαν, καὶ διανοίγουσιν εὐρὺν στάδιον εἰς τὴν καθαρῶς ἀτομικὴν καὶ αὐτόβουλον γνώμην. Παρίσταται ἄρα ὁ προτεσταντισμὸς τοιουτοτρόπως ὡς ἕτερος παπισμὸς, ἀλλ' ὑπὸ ἄλλαν μορφήν, μεταφερόμενος δηλονότι ἀπὸ τοῦ ἐνὸς προσώπου εἰς πάντας.

Ἡ μεγάλη αὕτη ἀντίθεσις τοῦ λουθηρανισμοῦ πρὸς τὸν καθολικισμὸν διήκει δι' ὅλων τῶν καινοφανῶν θέσεων τῆς τε κατηχήσεως καὶ τῆς δογματικῆς τοῦ Λουθήρου. Συμφῶνως τῇ καθαρῶς ἐξωτερικῇ αὐτοῦ ἀντιλήψει, ὁ καθολικὸς δουλικῶς μόνον ἀντελήφθη τῶν πρὸς τὸν Σωτῆρα σχέσεων αὐτοῦ. Ἐμόρφωσε τὴν ἰδέαν ὅτι μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ θείου Λυτρωτοῦ δὲν ὑπάρχει, οὔτε δύναται νὰ ὑπάρχῃ, ζῶν ἐσωτερικὸς σύνδεσμος· ἐσχημάτισε τὴν πεποίθησιν ὅτι ὀφείλει τις νὰ ἐξιλεοῖ Αὐτὸν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ τοὺς ἐπιγείους βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας, ὅτι ὀφείλει νὰ πληρώνῃ φόρους τῷ ἀντιπροσώπῳ Αὐτοῦ, νὰ προσφέρῃ θυσίας καὶ δῶρα, καὶ οὐδὲν πλέον . . . Περὶ τῆς ἀγάπης τῆς συνδεούσης μετ' Αὐτοῦ τὸν λογικὸν κόσμον, περὶ τῆς κατὰ χάριν ἐσωτε-

ρικῆς μετ' Αὐτοῦ ἐπικοινωνίας ἐν πνεύματι οὐδὲν ἤκουσεν, ἢ σχεδὸν οὐδὲν ἤκουσεν. Ἐξ ἐναντίας ὁ Λούθηρος περὶ τούτων μόνον κάμνει λόγον, καὶ μόνον περὶ τοῦ ἀοράτου τούτου πνευματικοῦ καὶ ἐλευθέρου μετὰ τοῦ Χριστοῦ συνδέσμου ὁμιλεῖ, τὴν δὲ περὶ τοῦ ἐλευθέρου τούτου συνδέσμου τοῦ χριστιανοῦ μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἔννοιαν τίθουσιν ὡς βάσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτοῦ συστήματος. Περαιτέρω τῆς περὶ πνευματικῆς ἐλευθερίας ἐννοίας οὐδὲν θέλει νὰ γινώσκῃ, ἐν ὀνόματι δ' αὐτῆς ἀπορρίπτει ριζηδὸν πᾶν τὸ ὅπωςδήποτε ἐναντιούμενον, προβάλλων ἐναντι τῆς ἐξουσίας τῆς ἱεραρχίας τὰ δικαιώματα τῆς προσωπικότητος ἐν ὅλῃ τῇ δυνατῇ εὐρύτητι.

Τὸ ἀτομικὸν συναίσθημα χειραγωγεῖ αὐτὸν καὶ εἰς αὐτὰ ἀκόμη τὰ πρῶτα αὐτοῦ βήματα, ὅτε τ. ἔ. ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ γεννᾶται ἡ περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ παπισμοῦ καὶ καθολικισμοῦ ἀμφιβολία. Ἡ συναίσθησις τοῦ βάρους τῶν πνευματικῶν ἀγώνων, τῶν ὑψηλῶν καὶ ἀγίων, ἐν οἷς ἀπρονοήτως αὐτὸς ἑαυτὸν ὑπέβαλεν, ἰδοὺ ἡ ἀφეთηρία ὅλων αὐτοῦ τῶν συλλογισμῶν, τῶν μορφωσάντων ἀκολούθως ὀλόκληρον θρησκευτικὸν σύστημα. «Δὲν γνωρίζω, λέγει ὁ ἴδιος ὑπὸ τὸ κράτος τῆς τοιαύτης συναισθήσεως, Θεὸν κολάζοντα καὶ ἐκδικούμενον . . . Ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν εἶναι Θεὸς τῆς ἀγάπης» κτλ. Τοιοῦτοτρόπως φθάνει μέχρι τοῦ θεμελιώδους δόγματός του περὶ δικαιοσύνης διὰ τῆς ἀτομικῆς πίστεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς πάντα πνευματικὸν ἀγῶνα καὶ πᾶσαν σωματικὴν στέρνησιν, δόγματος, ἐξ οὗ, ὡς παρακατιόντες θὰ ἴδωμεν, ἀπορρέουσι κατ' ἀνάγκην πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τοῦ λουθηρανισμοῦ χαρακτηριστικαὶ ιδιότητες.

Κατὰ ταῦτα ὁ προτεσταντισμὸς, ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ ἐξεταζόμενος, παρίσταται ὡς ἄλλη τις φάσις, ἡ ἀντίστροφος, τοῦ καθολικισμοῦ. Ἀντὶ τῆς καθαρᾶς ἀντικειμενικότητος ἀνεφάνη ἐν αὐτῷ ἡ καθαρὰ ὑποκειμενικότης, ἡ ἀπεριόριστος καὶ μὴ ἐπιτρέπουσα μέσον ὅρον. Ἡ ὑποκειμενικότης αὕτη κατὰ τὴν

περαιτέρω εξέλιξιν αὐτῆς ὥφειλε κατ' ἀνάγκην νὰ μετασχηματισθῇ εἰς ἀποκλειστικότητα ἀτομικῆς σκέψεως, ἥτις πάλιν ἀπέκλειε πάντα χῶρον εἰς τὴν καθαρῶς θρησκευτικὴν ἀποψιν, καὶ μετέστρεφε τὴν μὲν θεολογίαν εἰς φιλοσοφίαν, τὴν δὲ χριστιανικὴν ἰδέαν εἰς πανθεῖσμόν ἢ ἀνθρωποθεῖσμόν. Καὶ τοιούτοτρόπως, εἴαν διὰ τὸν καθολικὸν ἡ Θεότης ὑπῆρξέ τι τὸ ἀπομακρυσμένον καὶ τὸ ἀποκρυπτόμενον διὰ τῶν ἐξωτερικῶν διατυπώσεων, τοῦναντίον διὰ τὸν διαμαρτυρόμενον αὕτη ἐγένετό τι ὑπεράγαυον ἐγγύς, παρέστη ἐν αὐτῷ τούτῳ, ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ κεφαλῇ καὶ καρδίᾳ. Ἐάν διὰ τὸν καθολικὸν ἡ ἰδία αὐτοῦ ἀτομικὴ συνείδησις οὐδεμίαν εἶχε σημασίαν ἐν τοῖς ἔργοις τῆς πίστεως, διὰ τὸν διαμαρτυρόμενον τοῦναντίον αὕτη ἐκτίσαστο αὐθεντίαν καὶ κύρος ἀπεριόριστον, καὶ ἤρξατο νὰ «καλῇ τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα» ἐξομοιωθεῖσα πρὸς αὐτὴν τὴν Θεότητα. «Πάν τὸ ἀντικειμενικὸν ἐν τῇ θρησκείᾳ, ἔλεγε μετὰ θλίψεως ὁ Νέανδερ, ὁμιλῶν περὶ τῆς ἰδίας προτεσταντικῆς ὁμολογίας, ἡμεῖς ἀπερρίψαμεν· ἐνομίσαμεν ὅτι δυνατὴ ἦν καὶ ἐπαρκὴς μόνη ἡ ὑποκειμενικὴ θρησκεία, ἀλλ' ἠπατήθημεν».

Οὕτως ἐφρόνει καὶ αὐτὸς ὁ Λούθηρος, καὶ σχεδὸν ὁμολογεῖ τὴν πλάνην του, — ὁ Λούθηρος, ὁ ἀρξάμενος μετ' ἰσχυροῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ καταλήξας εἰς ἀμφιβολίαν, — ἅτε δὴ μὴ εὐρὼν ὁ ἴδιος εἰρήνην καὶ ἀνάπαυσιν ἐν τῷ ἀτομικῷ συναισθήματι, ὑπὲρ οὗ θερμῶς συνηγόρει. «Δυστυχῶς, ἔλεγεν οὗτος, δὲν δύναμαι νὰ πιστεύω σταθερῶς εἰς ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον λέγω ἐν τοῖς πρὸς τὸν λαὸν κηρύγμασί μου καὶ περὶ τοῦ ὁποίου γράφω ἐν τοῖς συγγράμμασί μου. Ὁ δὲ λαὸς φρονεῖ, βεβαίως, ὅτι καὶ γὰρ ὁλοψύχως πιστεύω εἰς τε τὸ Εὐαγγέλιον καὶ εἰς τὴν ἐρμηνείαν, ἣν δίδω εἰς αὐτό»¹. Τοιοῦτον εἶνε τὸ πρότυπον ὅλου τοῦ προτεσταντικοῦ κόσμου καὶ πάσης

1. La reforme, son developpement interieur et les resultats qu'elle a produits dans le sein de la société Lutherienne. Par. I. Doellinger, tome troisieme. Caractère de Luther.

αὐτοῦ τῆς ἱστορίας μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ὅτι συνέ-
βη ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Λουθήρου, τοῦτο ἐπανελήφθη κατόπιν
ἐν σχέσει πρὸς ὁλοκλήρους προτεσταντικὰς κοινότητας.

Ἐφάνη εἰς τοὺς πολλοὺς ὅτι ἡ μεταρρύθμισις ἔδωκε νέαν
ζωὴν εἰς τὴν κοινωνίαν, — ζωὴν πλήρη πνεύματος καὶ ἐλευ-
θερίας· ἐνομήσθη, ὅτι ἡ μεταρρύθμισις ὥθησε τοὺς λαοὺς εἰς
τὴν μετὰ ζήλου, ὑπομιμνήσκοντος τοὺς πρώτους τοῦ χρι-
στιανισμοῦ χρόνους, ἐπιστροφὴν πρὸς τὴν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ
ἀποκεκαλυμμένην διδασκαλίαν, εἰς τὴν βαθεῖαν μελέτην καὶ
οἰκιοποίησιν αὐτῆς, καθ' ὃν χρόνον ἀπήλλασεν αὕτη τού-
τους τῆς δεσποτικῆς ἐξουσίας τοῦ παπισμοῦ. Καὶ ὅμως ἐνο-
μήσθη μόνον οὕτω, καὶ οὕτω συνέβη τῶντι κατ' ἀρχάς. Ὅσον
δὲ περισσότερον ἀπεκαλύπτετο παρὰ ταῖς διαφόροις χριστιανι-
καῖς κοινωνίαις τὸ ἀνυπόστατον τῆς ὑπὸ τοῦ Λουθήρου κη-
ρυττομένης ἀρχῆς, ἐπὶ τοσοῦτον χιμαιρικὴ καὶ κενὴ ἀπέ-
βαινε ἡ ἠθικοθρησκευτικὴ ζωὴ τῶν λαῶν τοῦ προτεσταντικοῦ
κόσμου, μέχρις οὗ, τέλος, κατήντησεν εἰς πλήρη ἀμφιβολίαν
καὶ ἄρνησιν τῆς πίστεως.

Ἀλλ' ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν πραγματικὴν πορείαν τῆς
ἐσωτερικῆς ἐξελίξεως τοῦ προτεσταντισμοῦ, καὶ ὑποδείξωμεν
τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς ἐξελίξεως ταύτης.

Ἐν μέρει ἐλέχθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὑφ' ἡμῶν τὸ εἰς τί
συνίσταται ἡ οὐσία τοῦ Λουθηρανικοῦ συστήματος. Τὸ ἀπαρα-
βίαστον τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου ἐπὶ τοῦ θρησκειτικοῦ
ἐδάφους, — ἰδοὺ ἡ χειραγωγήσασα αὐτὸν ἰδέα. Ἀλλ' ὥς πρῶ-
τος κήρυξ τῆς ιδέας ταύτης, ὁ Λούθηρος δὲν προέφθασεν
οὐδὲ ἠδυνήθη νὰ ἐκφράσῃ αὐτὴν ἐν μορφῇ ἀνταποκρινομένη
πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος. Οὐχὶ τὸ μεγαλεῖον ἀλλὰ τὴν
κατάπτωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς διανοίας αὐτοῦ ἔθηκεν ὁ
Λούθηρος ὡς βάσιν τοῦ περὶ ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ
σφαίρᾳ τῆς πίστεως συλλογισμοῦ του. Αὐτὸς εἶπεν: «Ὁ
ἄνθρωπος εἶναι μέγας, διότι διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων

οὐδὲν δύναται νὰ πράξῃ, διότι ἔπescen οἰκτρῶς, διότι δι' αὐτὸν ἐνεργεῖ ἡ Θεότης». Τοιαύτη ἡ ἐννοια τοῦ περὶ πτώσεως δόγματος αὐτοῦ, εἰάν ἐξετάσωμεν τὸ δόγμα τοῦτο ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὅλον λουθηρανικὸν σύστημα. Καὶ προδήλως τὸ τοιοῦτον ὑπῆρξεν ἥδη ἐν σημείον ἀντιφάσεως καὶ ἀσυνεπείας ἐν τῇ λουθηρανικῇ διδασκαλίᾳ, ἣν δὲ ἐν τῶν μερῶν ἐκείνων τῆς λουθηρανικῆς διδασκαλίας, τῶν ἀπαιτησάντων νέας σκέψεις καὶ ἐπεξηγήσεις καὶ τῶν προμηνυόντων περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ λουθηρανισμοῦ.

Καὶ πραγματικῶς, τὸ περὶ τούτου ζήτημα ἐγένετο τὸ σημεῖον τῆς ἀφეთηρίας διὰ τὸν Σβίγγλιον καὶ τὸν Καλβῖνον, τὸ ἐλατήριον πρὸς μὀρφωσιν νέας θρησκευτικῆς ὁμολογίας, ἀποτελούσης νέον βῆμα ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ ἀνθρωποθεϊσμοῦ. Ὁ Σβίγγλιος καὶ ὁ Καλβῖνος ἐμὀρφωσαν τὸν ἐξῆς συλλογισμόν : «Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἔπescε μέχρι τοσούτου, ὥστε διέφθαιρεν ὅλας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις, εἰάν ἡ σωτηρία τελῆται ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀπὸ μέρους ἡμῶν συμμετοχῆς, ἄρα τὴν αἰτίαν τοῦ διατί οὐχὶ πάντες σώζονται, δεόν ν' ἀναζητήσωμεν ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ Θεότητι». Οὕτω, κατ' ἀνάγκην, ἐκ τοῦ λουθηρανισμοῦ ἐγεννήθη τὸ περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ δόγμα, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῆς νέας ταύτης προτεσταντικῆς ὁμολογίας. Τὸ δόγμα τοῦτο δυνάμει τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ ἀντιφάσεως καὶ τῆς πρὸς τὴν μοιρολατρείαν φορᾶς, συνεπέφερε κατ' ἀνάγκην τὴν ἰδέαν τοῦ πανθεϊσμοῦ καὶ ἐπέβαλλε τὴν ἄρνησιν αὐτοῦ τούτου τοῦ γεγονότος τῆς πτώσεως. Τοιούτοτρόπως δὲ ἡ νέα αὕτη προτεσταντικὴ ὁμολογία ἀποτελεῖ μετὰβασιν ἐκ τοῦ καθαρῶς θρησκευτικοῦ συστήματος τοῦ Λουθήρου εἰς τὴν καθαρῶς φιλοσοφικὴν περὶ κόσμου θεωρίαν.

Ταῦτοχρόνως ἐν Ἀγγλίᾳ μορφοῦται νέος ὁμολογίας τύπος, συγγενὴς τῷ λουθηρανικῷ καὶ τῷ τῆς μετερρυθμισμένης Ἐκκλησίας, τῆς καλβινικῆς δηλονότι, τύπῳ, γνωστὸς δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα ἀγγλικανισμὸς ἢ ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία. Ὁ τύπος

οὗτος δὲν παρουσιάζει περαιτέρω συνέχειαν καὶ ἐξέλιξιν τῶν προτεσταντικῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπεισὸδιόν τι ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἱστορίας τοῦ προτεσταντισμοῦ. Οὗτος προῆλθε κυρίως ἐκ τοῦ πόθου τῆς ἀπαλλαγῆς μὲν τοῦ βαρέως πράγματι πιέζοντος τὸν λαὸν παπικοῦ ζυγοῦ, τοῦ περιορισμοῦ δὲ τῶν ἄγαν ἐλευθέρων ἀρχῶν τοῦ προτεσταντισμοῦ. Χαρακτηριστικὸν τῆς ὁμολογίας ταύτης εἶναι τὸ σύμμικτον καὶ ἀόριστον ἐν τε τοῖς δόγμασι καὶ τῇ ἐκκλησιαστικῇ πράξει, ἡ συνένωσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐκκλησιαστικῶν τύπων μετὰ ἀφηρημένων καὶ ἐλευθεριαζουσῶν διατάξεων τῆς λουθηρανικῆς καὶ τῆς μετερρυθμισμένης ὁμολογίας.

Οὕτως ἐξεδηλώθη τὸ κατ' ἀρχὰς ἡ ἀνάπτυξις τῶν προτεσταντικῶν ιδεῶν παρὰ ταῖς πρώταις προτεσταντικαῖς κοινότησιν. Ὁ Λούθηρος παρεδίδου μὲν ὀλοτελῶς τὸν ἄνθρωπον τῇ Θεότητι, ἀνέπτυσε τὴν περὶ ἐκπτώσεως τοῦ ἀνθρώπου ιδέαν, καὶ τὰ πάντα ἀνέθετεν εἰς τὴν θείαν Χάριν, ὥς ἀποτέλεσμα ὅμως προέκλυεν ἡ ἀνύψωσις τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τοῦ βαθμοῦ τῆς Θεότητος, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τοῦτο τρανῶς ἐξεδηλώθη ἥδη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς μετερρυθμισμένης ἡ καλβινικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις κατ' ἀνάγκην ἐπήγαγεν ἐκ τοῦ λουθηρανισμοῦ.

Ἄλλ' ἔτι μᾶλλον ἐξεδηλώθη καὶ διευκρινίσθη ἡ λουθηρανικὴ αὕτη ἀρχὴ παρὰ ταῖς μικραῖς προτεσταντικαῖς κοινότησι ταῖς μᾶλλον ἐλευθεριαζούσαις. Καὶ ὅπως ἐννοήσῃ τις πᾶσαν τὴν ἐπὶ τῶν πνευμάτων ἐπίδρασιν τοῦ Λουθήρου, ὀφείλει νὰ ἐξετάσῃ αὐτὸν ὄχι μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συμβολικῶν βιβλίων τῶν λουθηρανῶν. Αἱ ιδέαι αὐτοῦ ἀπέδωσαν τὴν ἐλευρίαν εἰς τὴν σκέψιν, καὶ ἐγέννησαν πληθὺν ἄπειρον ποικίλων καὶ διαφόρων ἀπ' ἀλλήλων ὁμολογιῶν καὶ φιλοσοφικῶν συστημάτων, πάντων ἐν τῷ αὐτῷ δικαιώματι δυναμένων νὰ ὀνομάζωσι τὸν Λούθηρον κοινὸν αὐτῶν πατέρα.

Ἀρχόμεθα ἀπὸ τῶν πρώτων, τουτέστι τῶν θρησκευτικῶν